

posvet. Sledili so kolokviji v Španiji (dvakrat), nekajkrat v Nemčiji (v Osnabrücku, Trieru in Berlinu), v Coimabri na Portugalskem, v Gargnanu, predzadnji, katerega akti so izšli najkasneje (2017), pa je bil na Valižanskem v Angliji, v Aberystwythu; obravnaval je keltske religije v rimski dobi in razlike v kultih glede na lokalna in globalna okolja.

Fontes epigraphici province Norik nista knjigi, ki bi bili namenjeni branju od prve do zadnje strani, temveč – kot večina korpusov – preverjanju najrazličnejših podatkov, kar zelo pregledno omogoča razvejeno kazalo. Tovrstno kazalo je nedvomno ena od prednosti enostavnejše uporabe te publikacije. Po predgovoru in uvodu sledi seznam kratic, posebnih znakov in uporabljene literature, kar obsega 70 strani. Razmeroma velika raba najrazličnejših kratic, ki so sicer razložene na začetku 1. knjige, nekoliko otežuje razumevanje podrobnosti v komentarjih.

Prva knjiga je razdeljena na tri obsežne dele, zaključuje jo dodatek s seznamom različnih oblik posvetil in imen božanstev. Prvi del, ki je posvečen jezikovni analizi imen božanstev, je napisala Patrizia De Bernardo Stempel; v njem je obravnavala tudi imena posvetiteljev in drugih v napisih omenjenih oseb. Drugi del sta napisala oba avtorja: posvečen je v Noriku odkritim božanstvom, ki sta jih v 54 razdelkih obravnavala po abecednem redu. Nekateri razdelki so razdeljeni še na manjše enote, kot npr. razdelek o Jupitru, katerega kult sta ovrednotila v šestih podrazdelkih: Jupiter kot največje in najboljše božanstvo (*Iuppiter optimus maximus*), Jupiter, ki ohranja (*conservator*, *arubianus*), ki je čaščen na vrhovih (*culminalis*), ki odvrča zlo (*depulsor*), najvišji (*uxellimos*) in Jupiter, prebivalec najvišje ležečih logov (*uxlemitanus*).

Tretji del prve knjige je posvečen ikonografiji keltskih božanstev v Noriku, napisal ga je Gerhard Bauchhenß. Sledi še krajši dodatek, ki vsebuje konkordanco posvetil in dve tabeli; na prvi je seznam posvetil božanstvom in posvetiteljev, na drugi pa seznam bogov, ki so v knjigi izčrpno komentirani. Bralec bo verjetno dobil najboljši vpogled v strukturo knjige, če si bližje ogledamo obravnavo enega od božanstev, z območja Celeje znanega Savusa, ki ga avtorja obravnavata v razdelku 2.41 pod naslovom "Savus Augustus". Po karti, ki je na samem začetku in kaže razprostranjenost čaščenja boga (Podkraj in Radeče), sledi komentar v obliki sheme, ki je enaka za vsa božanstva in ima 22 razdelkov. Razdelki so opremljeni z navedbami, tudi v primeru, ko komentar ni možen: če je etimologija imena npr. neznana, je to izrecno navedeno. Prvi razdelek vsebuje ime boga, zadnji bibliografske navedbe. Drugi razdelki obravnavajo natančno obliko imena boga, ki se pojavlja v posvetilih, spol, jezikovne posebnosti, etimologijo imena in druge značilnosti. V primeru Savusa je pomemben podatek, da je ime izvedeno iz imena reke, da etimologija imena prav zato ni relevantna, zanimiva pa je seveda etimologija imena reke (morda je bilo izpeljano iz glagola "zavijati, vijugati").

V razdelku "Sprememba spola" je opozorjeno, da v 10. italjski regiji obstaja sorodno božanstvo ženskega spola, Saverkna (*Saverčna*). V tabeli 1, ki sledi komentarju, so navedene vse oblike posvetil, gre za pet različic, od katerih se tri le minimalno razlikujejo. V zadnjem razdelku tabele je navedena datacija. V primeru boga Savusa ni posebej relevantna, ker navaja dolg časovni razpon med 1. in 3. stoletjem. Sledi tabela 2, v kateri so navedena

imena posvetiteljev in njihov družbeni položaj, v primeru Savusa gre za dedikante, ki so bili rimski državljani, razen enega, ki je bil suženj. V tabeli 3 so navedene slovnične posebnosti posvetil, v našem primeru gre zgolj za napačno obliko boginje, s katero je bil Savus v vseh petih primerih skupaj počaščen: Atsalutta namesto Adsalutta. V tabeli 4 je omenjeno, kaj točno so božanstvoma posvetili: v štirih primerih gre za kamnit oltar, v enem primeru za majhno bazo, na kateri je najverjetneje stal kipec. V tabeli 5 pa so navedeni bogovi, s katerimi je bil skupaj počaščen, v primeru Savusa torej Adsalutta. V podpoglavju, posvečenem Savusu, je kot zadnja tabela 6, v kateri so navedena vsa božanstva, katerih imena so bila izvedena bodisi iz imen mest oz. naselij in iz imen rek.

V drugi knjigi so predstavljeni epigrafski spomeniki, skoraj vsem, razen izgubljenim, je dodano dobro slikovno gradivo. Vsak napis je naveden z velikimi tiskanimi črkami po vrsticah, na desni strani pa isti napis z malimi tiskanimi črkami, tudi ta prepis po vrsticah. Sledi prevod posvetila, nato najboljša možna fotografija z navedbo, kje se hrani, če spomenik ni zgubljen, če pa več ne obstaja, je prepisu dodana objava v CIL (*Corpus inscriptionum Latinarum*). V petnajstih razdelkih sledi podroben opis spomenika, ki vključuje tudi komentar in bibliografijo.

Zbiranje gradiva so avtorjema olajšale elektronske epigrafske baze, ki so v prosti uporabi na medmrežju in so vsem, ki za svoje raziskave uporabljajo rimske napise, v neprecenljivo pomoč. To je predvsem najstarejša tovrstna baza, *Epigraphische Datenbank Heidelberg*, ki vsebuje pretežno napise iz zahodnega dela imperija. Zelo važna je epigrafska baza Claus-Slaby iz Frankfurta, v kateri je zbrano največje število napisov in ki jo stalno usklajujejo in odpravljajo pomanjkljivosti. Tako z vidika ikonografije kot epigrafike je pomembna *Ubi erat lupa* z Dunaja, ki se je že pred leti preselila na univerzo v Salzburgu in je znana predvsem po zelo kakovostnih fotografijah rimskih spomenikov z napisi in/ali z reliefi.

Obe knjigi sta neobhodni za vsakogar, ki se ukvarja z antično rimsko in predrimsko, posebej keltsko religijo, sta namreč prava zakladnica imen keltskih božanstev, ki v Noriku prevladujejo. Pomembni sta z najrazličnejših vidikov, tako s historičnega kot z jezikovnega, ne samo z vidika preučevanja antičnih kultov. Sta leksikonu podobno bazično referenčno delo, ki ne bi smelo manjkati v nobeni strokovni knjižnici s fondom, ki vsebuje dela s področja arheologije in antike v najširšem pomenu besede.

Marjeta ŠAŠEL KOS

Egon Wamers (ur.): *Der Tassilo-Liutpirc-Kelch aus dem Stift Kremsmünster. Geschichte – Archäologie – Kunst. Schriften des Archäologischen Museums Frankfurt am Main 32*, Verlag Schnell & Steiner GmbH, Regensburg 2019. ISBN 978-3-7954-3187-7. 496 str., 381 barvnih slik, 90 črno-belih slik, 2 priloge.

Nedvomno najbolj promovirani izdelek evropskega zlatarstva v 8. stoletju je kelih bajuverskega kneza Tasila in njegove žene Liutperge, ki ga od časa Tasila hrani samostan v avstrijskem Kremsmünstru. Na kelihovih vzorcih temelji tipokronologija karolinškega okrasja in po svoji

prestižnosti se lahko meri z regalijami srednjeveškega cesarstva, kot sta cesarska krona ali sveta sulica. O kelihi je bilo že ogromno napisanega, kljub temu pa je sedaj pred nami monografija monografij, ki po dobri nemški navadi s starejšimi tekmuje s podrobnostmi in vseobsežnostjo. Seveda gre za monografski zbornik, ki združuje raznolike pristope. V časih, ki nas preplavljajo z deklarativnimi prizadevanji za žensko enakopravnost, zbornik kelihi, ki je bil doslej znan kot Tasilov, podeljuje tudi drugo, žensko ime, ki je na njem napisano. Da ne ostanemo na pol poti, ga bom kratko označil kot KLT (kelih Liutperge in Tasila).

Prvi del sestavljajo naravoslovne raziskave, ki jih uvaja arheometrična razčlenitev keliha. Sledi predstavitev trirazsežnostnega posnetka keliha kot orodja za analiziranje. Brez kemičnih analiz pozlate, niela, posrebritev ter tehnične analize izdelave seveda ne gre. Drugi del je zgodovina Tasila in njegove družine ter zgodovina izpričane prisotnosti keliha v Kremsmünstru. Gre prvenstveno za analize političnih razmer ter za razvoj cerkvene organizacije pod pokroviteljstvom bajuvarskih knezov in okoliščine, v katerih se je začelo tudi pokristjanjevanje Karantancev.

Kot sorodna predmeta imata podrobno obravnavo tudi t. i. Rupertov križ iz Bischofshofna, ki je največji ohranjeni kovinski križ zgodnjega srednjega veka, in t. i. Eligijev kelih iz samostana Chelles, ki so ga pretopili v času francoske revolucije. Moderna digitalna tehnologija je omogočila trirazsežno podobo propadlega keliha.

Zaključni del knjige sestavljajo razprave s področja arheologije, umetnostne zgodovine in ikonografije. Ugotavljajo, da KLT nima povezave z inzularnimi kelihi, vendar napis na spodnjem robu noge KLT še vedno kaže vpliv inzularne pisave. Prikazane so povezave med kelihom in kamnitim okrasjem cerkvenega pohištva v Reciji ter povezave s starimi germanskimi vzorci živalskega stila.

Vsekakor je vsebinsko od vseh študij v zborniku najbolj privlačna numerično-teološka analiza keliha, katere avtor je Altman Pötsch. Geometrijsko, modularno analizo keliha je v povezavi s spisi cerkvenih očetov pretvoril v teološko strukturo, ki govori o dvojni naravi Kristusa in enotnosti Svetega pisma. Pri tem je ugotovil, da je napis, ki govori o Liutpergi in Tasilu, hkrati tudi anagram, ki določa kelih kot liturgično posodo, mašni kelih, ki je bil posvečen sv. Rupertu, škof Virgil pa je teolog programa, ki ga prikazuje kelih. Napis je hkrati prav tako kronogram, ki daje letnico 781. Kelih je bil očitno namenjen stolnici v Salzburgu, leta 788 pa so ga ob Tasilovem političnem padcu umaknili izpred oči Karla Velikega v varnejše okolje samostana v Kremsmünstru. Tako se kelih izkaže za zgodovinski zapis sam po sebi. Nekoliko drugače vidi Egon Wamers kelihov program kot upodobitev nebeškega Jeruzalema, se pa strinja, da gre za liturgično posodo, ki je bila namenjena pomembni cerkvi, bodisi 777 samostanu v Kremsmünstru bodisi že prej 774 Virgilovi stolnici v Salzburgu. Na koncu se Egon Wamers trudi rekonstruirati Tasilov zaklad, ki ga je rekviriral Karel Veliki, in spremlja domnevno usodo posameznih predmetov.

Wamersu je treba priznati, da je kot urednik dal zelo širokosrčen prostor izpeljavam, ki se v mnogočem ne ujemajo z njegovimi interpretacijami. S tem je bralcem prepustil, da sami presodijo, katere razlage se jim zdijo bolj prepričljive. Meni je vsekakor bolj všeč tista Altmana Pötscha, a to je stvar okusa, o teh pa se ne razpravlja.

Knjiga kelih prikazuje kot še vedno živo sestavino zgodovine, kot presečišče političnih, umetnostnih in idejnih prizadevanj, kar ga privzdiguje daleč nad status tipokronološkega oporišča. In verjamem, da Egon Wamers od časa do časa z zadoščenjem polista po knjigi. To je avtorska in uredniška radost, ki si jo zasluži.

Andrej PLETERSKI